

biri durmaktadır. Duvar ise hemen hemen yok olmuş, cami avlusu da önündeki medresenin yerine yapılan ilkokulun oyun alanı olmuştur. Dış kapı üstünde bulunan ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın damadı Kethüdâ Mehmed Bey'in vakfı olan mektepten de bugün bir iz yoktur.

BİBLİYOGRAFYA:

S. Schweigger, *Eine neue Reysebeschreibung auss Deutschland nach Constantinopel*, Nürnberg 1608, s. 119-120; Ayvansarayî, *Hadîkâtü'l-cevâmî'*, I, 157; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 214-215; A. G. Paspatis, *Byzantini Meletai*, İstanbul 1877, s. 298-302 (bir gravür ile); Pulgher, *Eglises byzantines de Constantinople*, Vienne 1878, s. 41; Liviks, *Mechet Fethie-djhami v Konstantinopolie*, Odessa 1887; J. P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897, s. 250; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909, s. 34; A. van Millingen, *Byzantine Churches of Constantinople*, London 1912, s. 138-160; J. Ebersolt — A. Thiers, *Les Eglises de Constantinople*, Paris 1913, s. 225-247; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 13, nr. 27; A. M. Schneider, *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 66-67; R. Janin, *Eglises et monastères*, Paris 1955, s. 208-213; T. F. Mathews, *Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 346-365; H. Belting — C. Mango — D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Washington 1978; Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisî*, İstanbul 1980, s. 22-27, 28-30; *Fâtih Camileri ve Diğer Târihî Eserleri* (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 97-98; X. A. Siderides, "Peri tes en Konstantinupole mones tes Pammakaristu", *Hellenikos Filologikos Sillogos: Parartema*, XX-XXII, İstanbul 1902, s. 19-32; XXIX (1907), s. 265-273; Aziz Ogan, "Aya Mariya Pammakaristos - Fethiye Camii", *TTK Belleten*, XIII/50 (1949), s. 271-308; H. Hal-lensleben, "Untersuchungen zur Baugeschichte der ehemaligen Pammakaritoskirche der heutigen Fethiye Camii in Istanbul", *Istanbul Mitteilungen*, XIII-XIV, İstanbul 1963-64, s. 128-193; F. Schreiner, "Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristos-kirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels", *Dumbarton Oaks Papers*, XXV, Washington 1971, s. 220-248; H. Belting, "Zur Skulptur aus der Zeit um 1300 in Konstantinopel", *Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst*, XXIII (1972), s. 63-100.

SEMAVİ EYİCE

FETHU'İ-BÂRİ

(فتح الباری)

İbn Hacer el-Askalânî

(ö. 852/1449)

tarafından yazılan

Şahîh-i Buḥârî şerhi

(bk. el-CÂMÎ'U'S-SAHİH).

FETHU'İ-KADİR

(فتح القدير)

İbnü'l-Hümâm

(ö. 861/1457) tarafından
Burhâneddin el-Merginânî'nin
el-Hidâye adlı eserine
yazılan şerh
(bk. el-HİDÂYE).

FETHU'İ-KADİR

(فتح القدير)

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin

(ö. 1250/1834)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Şevkânî, Rebûlâhir 1223'te (Haziran 1808) yazmaya başladığı ve Receb 1229'da (Temmuz 1814) beş cilt olarak tamamladığı eserin tam adını mukaddimede *Fethu'l-ḳadîr: el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'il-mi't-tefsîr* şeklinde kaydetmiştir. Müellif bu kısa mukaddimede Kur'an-ı Kerim'in yüceliğine, faziletine, fesahat ve belâgatına temas ettikten sonra tefsir ilminin önemi ve onunla meşgul olmanın fazileti sebebiyle kendisini bu ilme vererek bir eser hazırladığını belirtmektedir. Daha önce rivayet veya dirayet metotlarından sadece biriyle tefsir yazan müfessirlerin bu çalışmalarının büyük değeri taşıdığına, ancak yeterli olmadığına işaret etmektedir. Zira müellife göre Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilmesinde rivayetlerin vazgeçilmez bir yeri varsa da Kur'an'ın tamamına nisbetle Hz. Peygamber'den nakledilen tefsir mahiyetindeki rivayetlerin azlığı, yine Kur'an'ın mâna vecihlerinin çok zengin olmasına karşılık Selef'ten nakledilen tefsirlerin bu vecihlerden sadece birini kapsamı gibi hususlar dikkate alındığında rivayet tefsirleriyle yetinmenin doğru olmadığı, bu alanda gelişen dil bilimlerinden de faydalanmak gerektiği ortaya çıkar. Bu görüşünü destekleyen bazı rivayetler nakleden Şevkânî kendisinin *Fethu'l-ḳadîr*'de hem rivayet hem dirayet metotlarını kullandığını bildirir. İstifade ettiği belli başlı kaynakların isimlerini de kaydeden müellif, tefsirine bazı zayıf rivayetleri aldığı için ileride kendisine tenkitler yöneltilebileceğini göz önüne alarak bunları teyit eden başka rivayetler bulunduğunu veya bunların Arapça mânaya uygun düştüğünü söyler.

Fethu'l-ḳadîr'de takip edilen metoda göre tefsiri yapılan sürenin önce Mek-

kî veya Medenî oluşu konusunda açıklamalar yapılmış, âyet sayısına işaret edilmiş, nüzûl sebebine ve faziletine dair rivayetler zikredilmiş, sürenin varsa değişik isimleri, bunların anlamları ve verilmiş sebepleri üzerinde durulmuştur.

Eserde çoğunlukla âyetlerin tek tek tefsir edilmesi yerine konu birliği bakımından birbiriyle bağlantılı olan birkaç âyet ele alınarak açıklanmıştır. Bu arada şâzlarına varıncaya kadar kıraat ihtilâflarına geniş yer verilmiş, farklı okuyuşlardan kaynaklanan değişik anlamlar üzerinde durularak bunların arasında tercihler yapılmıştır. Âyetlerdeki lafızlar dil kurallarına göre açıklanmış, eski Arap şiirinden örnekler (şevâhid) getirilerek bunların ilgili âyete en uygun düşen mânalarının tesbitine çalışılmıştır. Bu arada muhkem-müteşâbih, nâsih-mensûh, hâs-âm, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen gibi usule dair konular üzerinde durulmuş, gramer tahlilleri yapılmış ve edebî nüktelere işaret edilmiştir. Nesihle ilgili meselelere geniş yer veren müellif İsrâiliyyat'tan sayılan rivayetlere itibar etmemiş, yeri geldikçe bu tür rivayetleri reddetmiş, özellikle fıkıhçı kişiliğinden dolayı fıkıhî hükümler ihtiva eden âyetlerin tefsirine diğerlerine nisbetle daha çok ağırlık vermiştir. Eserde, üzerinde durulan âyet veya âyetler grubunun dirayet usulüne göre tefsiri tamamlandıktan sonra aynı kısma dair Hz. Peygamber'den, ashabtan ve daha sonraki Selef ulemâsından gelen tefsir rivayetleri aktarılmıştır.

Fethu'l-ḳadîr'i telif ederken ilgili âyetlerin konuları çerçevesinde pek çok kaynaktan nakiller yapan Şevkânî'nin bu eserlerin bir kısmını bizzat görerek incelediği, bir kısmından da başka eserler vasıtasıyla faydalandığı anlaşılmaktadır. İbn Düreyd'in *el-Cemhere*, Ezherî'nin *Tâcû'l-luḡa*, Cevherî'nin *Tâcû'l-luḡa*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*, Firûzâbâdî'nin *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ* adlı sözlük kitapları; *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedü'l-kebir*, İbn Hibbân'ın *el-Müsnedü's-şahîh*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı hadis mecmuaları; Ferrâ Yahyâ b. Ziyâd'ın *Me'âni'l-Ḳur'ân*, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *Tefsirü'l-Ḳur'ân*, İbn Humeyd'in *Tefsirü'l-Ḳur'ân*, Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân*, Zeccâc'ın *Me'âni'l-Ḳur'ân*, İbn Ebû Hâtim'in *Tefsirü'l-*

Kur'ân, Muhammed b. Hasan en-Nak-kâş'ın *Şifâ'ü's-şudûr*, Sa'lebî'nin *el-Keş ve'l-beyân*, Begavî'nin *Me'âlimü't-ten-zîl*, İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Mu-harrerü'l-vecîz*, Zemahşerî'nin *el-Keş-şâf*, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bağrû'l-muhîr*, İbn Kesîr'in *Tefsîrül-Kur'âni'l-âzîm*, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-menşûr* gibi başlıca tefsir kitaplarıyla Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Me-câzü'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin *Garî-bü'l-Kur'ân*, İbnü'd-Düveys'in *Fezâ'i-lü'l-Kur'ân*, Zeccâc'ın *î-râbü'l-Kur'ân*, Nehhâs'ın *en-Nâsih ve'l-mensûh*, Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl* gibi Kur'an ilimlerine dair eserler *Fethu'l-ğadîr*'in telifi sırasında istifade edilen başlıca kaynaklardır.

Müellif tefsir rivayetlerini ve konuyla ilgili görüşleri naklederken çok defa o görüşün sahibini, rivayetin kaynağını zikretmekte, ancak senedini vermemektedir. Bunun yanında bazan "kile" veya "ru-viye" şeklinde meçhul siga kullanarak sadece görüş veya rivayeti almakla yetindiği de görülür. Öte yandan Şevkânî, faydalandığı kaynakları tenkit gözüyle ciddi bir incelemeye tâbi tutmuş, benim-sediği görüşleri aynen aktarmış, yanlış bulduğu görüşleri ise çok defa yumuşak bir dille eleştirmiştir. Bu arada âyetle-rin yorumu sırasında Mu'tezilî eserlere de başvurmakla birlikte i'tizâfî fikirlere prensipte katılmadığı için genellikle kar-şı deliller ortaya koyarak bu fikirleri çü-rütmeye çalışmıştır. Nitekim Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, özellikle dil ve edebî incelikler yönünden onun başta gelen kaynakları arasında yer aldığı halde ih-tiva ettiği i'tizâfî yorumlardan dolayı en çok tenkide uğrayan tefsir olmuştur (bu tenkitlerden örnekler için bk. Muhammed Hasan el-Gumârî, s. 129-146). Yine İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Muharrerü'l-vecîz*'i ile Muhammed b. Hasan en-Nak-kâş'ın *Şifâ'ü's-şudûr*'u da Şevkânî'nin tenkitlerine hedef olan tefsirlerdendir. *Fethu'l-ğadîr*, ahkâm âyetlerine geniş yer vermesi bakımından Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsiri-nin bir özeti sayılabilir.

Doğup büyüdüğü muhitte yaygın olan Zeydiyye mezhebini benimseyip bu mez-hebin ilkelerine uygun fetvalar vermişken ictihadda bulunabilecek seviyeye ulaş-masından sonra eski mezhebini terke-den müellif, bu dönemde yazdığı tefsiri-nde herhangi bir fıkıh mezhebine bağlı

kalma çabası içinde olmamıştır. Bilhas-sa imâmet meselesini ilgilendiren âyet-lerde zayıf veya mevzû rivayetlere da-yanarak Zeydiyye'nin telakkisine yakın görüşler ileri sürmekle birlikte (M. Hüseyin ez-Zehebî, II, 288-289) genellikle akai-de dair âyetlerin tefsirinde daha çok Se-lefî yaklaşımı benimseyen müfessir Kur'-an'da neshin câiz olduğu görüşünü sa-vunanların yanında yer almış ve hangi âyetin hükmünün hangi âyetle kaldırıl-dığını belirtmeye özen göstermiştir.

Âyetler arasındaki münasebetler me-selesine önem vermeyen, hatta bunu gereksiz bir zorlama ve boşuna bir gay-ret olarak gören müellif Bakara süresi-nin 40. âyetini tefsir ederken, bazı mü-fessirlerin bu hususta aşırılığa saparak sırf âyetler arasında bir münasebet ku-rabilmek için bu âyetleri maksadından saptırdıklarını ileri sürer ve Bikâî'nin ko-nuyla ilgili *Naşmü'd-dürrer* adlı kitabını bu tür gayretlere örnek olarak gösterir (I, 72-73). Âl-i İmrân süresinin 7. âyeti-nin tefsiri sırasında muhkem ve müte-şâbih terimlerinin çeşitli müfessirler ta-rafından yapılan değişik tariflerini nak-lederek bunları yanlış veya eksik bulan Şevkânî bu terimleri yeniden tarif ve tah-lil eder (I, 314-320). Müellifin itikadî me-selelerde Selefî metodu takip etmesi-nin bir sonucu olarak eserde müteşâbih âyetlerin tefsiri yapılırken te'vile başvu-rulmaksızın bunların zâhirî ve hakikî mâ-naları üzerinde durulmuştur. Yûnus sü-resinin 49. âyetinin tefsiri münasebetiy-le de Allah'tan yardım isterken hiçbir kimseyi vasıta olarak görmemek gerektiği, evliya ve hatta peygamberlerden bi-le olsa başkasının aracılığına güvenme-nin ve ondan yardım talebinde bulunma-nın şirk olduğu ifade edilir (II, 449-450).

Çok yönlü bir âlim olan Şevkânî'nin *Fethu'l-ğadîr*'i, rivayet ve dirayet me-totlarını birleştirmesi yanında akaid me-seleleriyle ilgili âyetlerde daha ziyade Selefî bir anlayış takip etmesi, tertibinin güzelliği, nisbeten muhtasar bir çalışma olması, Kur'an ilimlerine dair çeşitli ko-nuların vukufı ele alınması, zaman za-man sürelerin ayrıntılı tefsirine girişil-meden önce sürenin kapsadığı konular hakkında özet bilgi verilmesi, ahkâma dair âyetlerde önceki fikirlerin tekrarı ve taklidinden ziyade ictihad yolunun ter-cih edilmesi gibi özellikleriyle muteber bir tefsir olarak geniş ölçüde ilgi gör-müş; ancak bilhassa pek çok zayıf ve uydurma rivayeti tenkit etmeden aktar-dığı ve taklitçiliği eleştirirken aşırılığa

kaçtığı gerekçesiyle de tenkit edilmiştir (M. Hüseyin ez-Zehebî, II, 288-293).

Fethu'l-ğadîr'in çeşitli baskıları ya-pılmıştır (Kahire 1349, 1383/1964, 1966; Beyrut 1403/1983, 1412/1991).

BİBLİYOGRAFYA :

Şevkânî, *Fethu'l-ğadîr*, I, 11-14, 72-73, 314-320, 398-401; II, 449-450; Bilmen, *Tefsir Tari-hi*, II, 736-737; İbrâhim İbrâhim Hilâl, *el-İmâ-mü's-Şevkânî ve'l-ictihâd ve'l-taklîd*, Kahire 1979, s. 48; Muhammed Hasan el-Gumârî, *el-İmâmü's-Şevkânî müfessiren*, Cidde 1401/1981, s. 99-352; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Sü-leymân, *Kitâbetü'l-bağşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 145; M. Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, II, 285-299; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 509-525; Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî, *el-İmâmü's-Şevkânî râ'idü 'aşrih*, Beyrut 1411/1990, s. 366-375; Mevlüt Güngör, "Şevkânî ve Tefsirindeki Metodu I ve II", *Hakses Mecmuası*, XXIV/283, Ankara 1988, s. 6-8; XXIV/284 (1988), s. 7-12.

MEVLÜT GÜNGÖR

el-FETHU'r-RABBÂNÎ

(فتح الربانى)

Ahmed b. Abdurrahman
es-Sââtî'nin (ö. 1958)

Ahmed b. Hanbel'in
el-Müsned'ini kitab ve bablara
göre tanzim ettiği eseri
(bk. el-MÜSNED).

FETHU'l-VEDÜD

(فتح الودود)

Muhammed b. Abdülhâdî
es-Sindî'nin
(ö. 1138/1726)
Ebû Dâvûd'un
es-Sünen'ine yazdığı şerh
(bk. es-SÜNEN).

FETHULLAH ÇELEBÎ

(bk. ÂRİFÎ FETHULLAH ÇELEBÎ).

FETHULLAH eş-ŞİRVÂNÎ

(فتح الله الشروانى)

Fethullâh b. Ebî Yezîd
b. Abdil'azîz b. İbrâhîm
eş-Şâberânî eş-Şîrvânî eş-Şemâhî
(ö. 891/1486)

Anadolu'da matematik, astronomi
ve coğrafya öğretimini başlatan
iki âlimden biri.

İlhanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet mer-kezi olan Şirvan'ın Şemâhî kasabasında (bugün Azerbaycan'da) muhtemelen 820 (1417) yılı civarında doğdu. Fethullah eş-